ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 159.922.76:376

Begdullaev Baxadir Rashid uli,
Ózbekstan kózi ázzi shaxslar jámiyeti Taqiyatas bólimi baslıǵı

KÓRIW IMKANIYATI SHEKLENGEN SHAXSLARDIŃ SOCIALLIQ-PSIXOLOGIYALIQ BEYIMLESIWI HÁM INTEGRACIYASI: MÁSELENIŃ TEORIYALIQ ANALIZI

Annotaciya. Maqalada kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi hám integraciyası mashqalaları teoriyalıq jaqtan analizlenedi. Izertlewdiń maqseti kóriw qábileti buzılǵan shaxslardıń jámiyettiń tolıq aǵzası sıpatında qáliplesiwine tásir etiwshi psixologiyalıq hám sociallıq faktorların anıqlaw, beyimlesiw procesiniń teoriyalıq tiykarların ashıp beriw hám sociallıq integraciyanı jetilistiriwge qaratılǵan metodologiyalıq usınıslardı islep shıǵıwdan ibarat. Maqalada fiziologiyalıq, psixologiyalıq hám sociallıq beyimlesiw dárejeleri, sociallıq izolyaciya, stereotipler, kommunikativ sheklewler, sensor deprivaciya hám kompensaciya mexanizmleri qarastırıladı. Sonday-aq, tiflopsixologiya tarawındaǵı klassikalıq hám zamanagóy ilimiy kózqaraslar, shet el hám jergilikli izertlewshilerdiń miynetleri talqılanadı. Izertlewde ilimiy ádebiyatlardı analizlew, salıstırmalı analiz, sintez, sistemalı kózqaras hám teoriyalıq ulıwmalastırıw metodları qollanıldı. Analiz nátiyjeleri kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń tabıslı sociallıq integraciyası tek kóriw funkciyasınıń buzılıw dárejesine emes, al sociallıq ortalıq, tálim-tárbiya sharayatları, ózin-ózi bahalaw, motivaciya, emocional intellekt hám psixologiyalıq qollap-quwatlaw sıyaqlı faktorlarǵa da baylanıslı ekenligin kórsetedi. Maqalanıń juwmaqları keleshekte empirik izertlewler ótkeriw hám sociallıq integraciyanı optimallastırıw boyınsha ámeliy usınıslar islep shıǵıw ushın teoriyalıq-metodologiyalıq tiykar bolıp xızmet etedi.

Tayanish sózler: kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslar, sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiw, sociallıq integraciya, tiflopsixologiya, sensor deprivaciya, sociallıq izolyaciya, kompensaciya, inklyuziv bilimlendiriw, psixologiyalıq qollap-quwatlaw, socializaciya.

ЗНАЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ И ИНТЕГРАЦИИ ЛИЦ С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. В статье проводится теоретический анализ проблем социально-психологической адаптации и интеграции лиц с нарушениями зрения. Цель исследования заключается в выявлении психологических и социальных факторов, влияющих на становление лиц с нарушениями зрения в качестве полноценных членов общества, раскрытии теоретических основ адаптации и разработке методологических рекомендаций по совершенствованию социальной интеграции. Рассматриваются физиологический, психологический и социальный уровни адаптации, социальная изоляция, стереотипы, коммуникативные ограничения, сенсорная депривация и механизмы компенсации. Анализируются классические и современные научные подходы в тифлопсихологии, а также исследования зарубежных и отечественных ученых. В исследовании использованы методы анализа научной литера-

туры, сравнительного анализа, синтеза, системного подхода и теоретического обобщения. Результаты анализа показывают, что успешная социальная интеграция лиц с нарушениями зрения зависит не только от степени нарушения зрительных функций, но и от комплекса факторов, включая социальную среду, условия обучения и воспитания, самооценку, мотивацию, эмоциональный интеллект и психологическую поддержку. Выводы статьи могут служить теоретико-методологической основой для проведения дальнейших эмпирических исследований и разработки практических рекомендаций по оптимизации социальной интеграции.

Ключевые слова: лица с нарушениями зрения, социально-психологическая адаптация, социальная интеграция, тифлопсихология, сенсорная депривация, социальная изоляция, компенсация, инклюзивное образование, психологическая поддержка, социализация.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND INTEGRATION OF PERSONS WITH VISUAL IMPAIRMENTS: A THEORETICAL ANALYSIS OF THE ISSUE

Abstract. This article presents a theoretical analysis of the socio-psychological adaptation and integration of persons with visual impairments. The purpose of the study is to identify the psychological and social factors affecting the development of visually impaired individuals as full members of society, explain the theoretical foundations of adaptation, and formulate methodological recommendations for improving social integration. The article examines the physiological, psychological, and social levels of adaptation, as well as social isolation, stereotypes, communication barriers, sensory deprivation, and compensatory mechanisms. Classical and contemporary approaches in typhlopsychology, together with the research of international and local scholars, are analyzed. The study employs scientific literature analysis, comparative analysis, synthesis, a systems approach, and theoretical generalization. The findings indicate that successful social integration of persons with visual impairments depends not only on the degree of visual impairment but also on a combination of factors, including the social environment, educational conditions, self-esteem, motivation, emotional intelligence, and psychological support. The conclusions provide a theoretical and methodological basis for future empirical research and the development of practical recommendations aimed at optimizing social integration.

Keywords: persons with visual impairments, socio-psychological adaptation, social integration, typhlopsychology, sensory deprivation, social isolation, compensation, inclusive education, psychological support, socialization.

KIRISIW

Dúnyada kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń jámiyetlik turmısqa socialliq-psixologiyalıq jaqtan beyimlesiwi, olardıń tolıq huqıqlı jámiyet aǵzası retinde qáliplesiwine tosqınlıq etetuǵın psixologiyalıq hám sociallıq faktorların analizlew, mashqalalardı saplastırıw boyınsha zárúr ilajlardı belgilew hám empirik izertlewler tiykarında adekvat qararlar qabıl etiw házirgi dáwirde ayrıqsha áhmiyetke iye. Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń jámiyetlik turmısta belsendi qatnasıwı, bi-

lim alıwı, kásip iyelewi, miynet etiwi hám sociallıq qatnasıqlarda óz ornın tabıwı olardıń ómir sapasın belgilewshi tiykarǵı faktorlar qatarına kiredi.

Kóriw funkciyasınıń buzılıwı insannıń qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı maǵlıwmatlardı qabıl etiwine, keńislikte oriyentirleniwine, qarım-qatnas jasawına hám kúndelikli turmıs iskerligin ámelge asırıwına belgili bir dárejede tásir etedi. Biraq bul jaǵdaydı tek fiziologiyalıq sheklewler menen túsindiriw jetkiliksiz. Shaxstıń sociallıq ortalıǵı, jaqın adamlarınıń qatnası, bilimlendiriw imkaniyatları, jámiyettegi stereotipler hám psixologiyalıq qollap-quwatlawdıń bar bolıwı da beyimlesiw procesiniń nátiyjeliligin belgileydi.

Keyingi izertlewlerde kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq ortalıqqa beyimlesiwinde qıyınshılıqlar, joqarı dárejede qáweterleniw, frustraciya hám ózin tómen bahalaw sıyaqlı jaǵdaylar ushırasatuǵını atap ótilgen. Usı kórsetkishlerdiń anıq mánisi hám qollanılǵan diagnostikalıq metodikaları arnawlı derekler menen tastıyıqlanıwı kerek. Sonlıqtan bul maǵlıwmatlar mashqalanıń áhmiyetin kórsetiw menen birge, keleshektegi empirik izertlewler ushın da aktual baǵdardı belgileydi.

Dúnyada ilimiy jańalanıw hám innovaciyalıq reformalar ámelge asırılıp atırǵan bir waqıtta kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi nátiyjeliligin arttırıw áhmiyetli wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Hárbir shaxstıń jámiyetlik turmıstaǵı sociallıq belsendiligin arttırıw, onıń bilim alıwına, kásiplik rawajlanıwına hám erkin turmıs keshiriwine qolaylı sharayat jaratıw ilimiy hám ámeliy jaqtan izertlewdi talap etedi.

Jámiyettiń rawajlanıwınıń házirgi basqıshında sociallıq turmıs sharayatlarınıń ózgeriwi, texnologiyalardıń rawajlanıwı hám miynet bazarına qoyılatuǵın talaplardıń artıwı shaxstıń sociallıq mobilligine hám jańa sociallıq reallıqlarǵa beyimlesiw qábiletine bolǵan talaplardı kúsheytpekte [5]. Sonıń ushın sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiw máseleleri házirgi zaman psixologiyası, tiflopsixologiya hám korrekciyalıq pedagogikanıń áhmiyetli baǵdarlarınıń biri bolıp esaplanadı.

Kóriw qábileti buzılǵan balalar tárepinen sociallıq tájiriybeni ózlestiriw, olardı jámáátlik qatnasıqlar sistemasına kirgiziw hám óz betinshe iskerlikke tayarlaw pedagoglardan, psixologlardan hám ata-analardan birgeliktegi jumıstı talap etedi. Bunda balanıń individual ózgesheliklerin esapqa alıw, reabilitaciyalaw, sociallastırıw hám kompensatorlıq kónlikpelerin rawajlandırıw zárúr.

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyası tek arnawlı járdemge mútáj bolǵan adamlarǵa qollap-quwatlaw kórsetiw menen sheklenbeydi. Ol jámiyettiń ózi de qolaylı, qáwipsiz hám teń múmkinshiliklerge iye ortalıq jaratıwın talap etedi. Bul jerde inklyuziv bilimlendiriw, sociallıq xızmetler, kásiplik tayarlıq, jumısqa ornalasıw hám jámiyetlik iskerlikke qatnasıw imkaniyatları ayrıqsha áhmiyetke iye.

Izertlewdiń maqseti — kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi hám integraciyası máselesiniń teoriyalıq tiykarların an-

alizlew, psixologiyalıq hám sociallıq tosıqlardı anıqlaw, sonday-aq integraciya procesin optimallastırıwdıń metodologiyalıq tiykarların ulıwmalastırıw.

Izertlewdiń tiykarǵı wazıypaları:

beyimlesiw túsinigi hám onıń fiziologiyalıq, psixologiyalıq hám sociallıq dárejelerin teoriyalıq jaqtan analizlew;

kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasına tásir etiwshi ishki hám sırtqı faktorlarǵa sıpatlama beriw;

sensor deprivaciya, sociallıq izolyaciya hám stereotiplerdiń beyimlesiw procesine tásirin ashıp beriw;

tiflopsixologiya boyınsha shet el hám jergilikli ilimiy izertlewlerdi talqılaw;

sociallıq-psixologiyalıq qollap-quwatlaw hám inklyuziv integraciyanı jetilistiriw boyınsha ámeliy usınıslardı islep shıǵıw.

Izertlew obyekti — kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi hám jámiyetke integraciyalasıw procesi.

Izertlew predmeti — kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń beyimlesiwi hám integraciyasına tásir etiwshi psixologiyalıq, sociallıq hám pedagogikalıq faktorlar, sonday-aq olardı qollap-quwatlawdıń teoriyalıq-metodologiyalıq tiykarları.

MAVZU BOYÍNSHA ÁDEBIYATLAR ANALIZI

Beyimlesiw fenomeni psixologiya, fiziologiya, medicina hám sociallıq ilimlerdiń túrli baǵdarlarında izertlengen. Bul túsiniktiń teoriyalıq tiykarları I.P. Pavlov, I.M. Sechenov, P.K. Anoxin, G. Sele hám basqa ilimpazlardıń miynetlerinde sáwlelenedi. Olardıń izertlewleri organizmniń sırtqı ortalıq penen óz ara tásiri, fiziologiyalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw hám ózgeriwshi sharayatlarǵa beyimlesiw mexanizmlerin túsiniw ushın tiykar bolıp xızmet etedi.

A.A. Nalchadjannıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwge arnalǵan miynetinde shaxstıń sociallıq ortalıq penen óz ara qatnası, beyimlesiw formaları, mexanizmleri hám strategiyaları analizlenedi [1]. Bul kózqaras beyimlesiwdi tek sırtqı sharayatlarǵa iykemlesiw emes, al shaxs penen ortalıq arasındaǵı óz ara tásir nátiyjesi sıpatında qarawǵa múmkinshilik beredi.

G.S. Nikiforovtıń densawlıqtıń psixologiyalıq tiykarlarına arnalǵan miynetlerinde psixologiyalıq faktorlar, salamat turmıs tárizi hám shaxstıń ortalıq penen qatnası máseleleri qarastırıladı [6]. Bul baǵdardaǵı teoriyalıq qaraslar kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń psixologiyalıq jaǵdayın, stresske beyimliligin hám qollap-quwatlawǵa bolǵan mútájligin túsiniwde áhmiyetli.

Tiflopsixologiya tarawında A.G. Litvaktiń izertlewleri kóriw funkciyası buzılǵan shaxslardıń psixologiyalıq rawajlanıwı, kompensaciya mexanizmleri hám kóriwdiń buzılıwı menen baylanıslı ózgesheliklerdi úyreniwde áhmiyetli orın tutadı [4]. Tiflopsixologiyalıq kózqaras kóriwdiń buzılıwın shaxstıń barlıq rawaj-

lanıwın belgilewshi birden-bir faktor sıpatında emes, al basqa psixologiyalıq hám sociallıq sharayatlar menen óz ara baylanısta qarawdı talap etedi.

L.P. Grigorevanıń kóriw qabıllawınıń psixofiziologiyalıq tiykarlarına arnalǵan miynetinde kóriw funkciyalarınıń buzılıwı hám balalardıń qabıllaw ózgeshelikleri qarastırıladı [5]. Bul izertlew baǵdarı kóriw imkaniyatı sheklengen balalardıń qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı maǵlıwmatlardı ózlestiriwinde payda bolatuǵın qıyınshılıqlardı hám olardı jeńillestiriw usılların túsiniw ushın áhmiyetli.

Shet el ilimiy ádebiyatlarında kóriw imkaniyatı sheklengen balalardı ulıwma bilim beriw ortalıǵına integraciyalaw máseleleri XX ásirdiń ekinshi yarımında keńirek úyrenile basladı. S. Hegarty, K. Pocklington hám D. Lucas arnawlı bilimlendiriwge mútáj balalardı ulıwma mekteplerde oqıtıw máselesin analizlep, integraciyanı fizikalıq, sociallıq hám funkcional dárejelerde qarawdı usınǵan [7]. Bul jantasıw integraciyanı tek bir ortalıqta bolıw menen sheklemey, balanıń sociallıq qatnasıqlarǵa hám bilimlendiriw iskerligine haqıyqıy qatnasıwın da esapqa aladı.

T. Booth hám P. Potts arnawlı bilimlendiriwdi integraciyalaw máselesin qarastırıp, mektep ortalıǵında sociallıq qatnasıqlardıń áhmiyetine itibar qaratqan [8]. Olardıń miynetleri kóriw imkaniyatı sheklengen balalardıń teńlesleri menen qarım-qatnası, jámáátlik iskerlikke qatnasıwı hám jámiyettegi stereotiplerdi jeńiw máselelerin túsiniw ushın teoriyalıq tiykar bolıp xızmet etedi.

V. Bishoptiń izertlewlerinde kóriw imkaniyatı sheklengen balalardı ulıwma bilim beriw klasslarında oqıtıw sharayatları hám pedagogikalıq qollap-quwatlawdıń áhmiyeti qarastırılǵan [9]. Bul jantasıwǵa muwapıq, tabıslı integraciya ushın pedagoglardıń arnawlı tayarlıǵı, oqıw materiallarınıń qoljetimliligi hám fizikalıq ortalıqtıń qolaylılıǵı zárúr.

K. Scheel miynetlerinde mayıplıǵı bolǵan jaslardıń mektepten kásiplik turmısqa ótiwi hám miynet bazarına kiriwi menen baylanıslı máseleler qarastırıladı [10]. Bul baǵdar kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasın tek bilimlendiriw dáwiri menen sheklemey, olardıń kásiplik tayarlıǵı hám ekonomikalıq óz betinsheligin de esapqa alıw kerekligin kórsetedi.

M. Winserdiń miynetinde kóriw imkaniyatı sheklengen úlken jastaǵı adamlardıń psixologiyalıq beyimlesiwi máselesine itibar qaratılǵan [11]. Bul izertlew baǵdarında jańa ortalıqqa ótiw, sociallıq qatnasıqlardı qayta qáliplestiriw hám psixologiyalıq qollap-quwatlawdıń áhmiyeti qarastırıladı.

Jergilikli izertlewlerden G.I. Sattarovanıń mayıplıǵı bolǵan jas óspirimlerde emocional-jigerlilik sıpatların qáliplestiriwge arnalǵan dissertaciyalıq jumısı ayrıqsha áhmiyetke iye [2]. Avtor tárepinen diagnostikalıq, korrekciyalıq-rawajlandırıwshı, refleksiv hám integraciyalıq komponentlerdi óz ishine alǵan sistemalı model usınılǵan. Bul baǵdar qáweterleniwdi azaytıw, ózin-ózi basqarıw hám maqsetke umtılıw sıyaqlı psixologiyalıq kónlikpelerdi rawajlandırıwdıń áhmiyetin kórsetedi.

M.J. Xudoyberganovanıń hár qıylı jastaǵı kózi ázzi kóriwshilerde emocional intellekttiń qáliplesiw ózgesheliklerine arnalǵan dissertaciyasında emociyalardı túsiniw, basqarıw hám empatiya máseleleri úyrenilgen [3]. Izertlew nátiyjeleri kózi ázzi shaxslardıń emocional tájiriybesi hám stressli jaǵdaylarda ózin-ózi basqarıw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa itibar qaratıw zárúrligin kórsetedi.

Ádebiyatlar analizinen kórinip turǵanınday, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyası kóp qırlı process bolıp, ol fiziologiyalıq, psixologiyalıq, pedagogikalıq hám sociallıq faktorlar menen belgilenedi. Biraq integraciyanı bahalaw kriteriyaları, jergilikli sociallıq sharayatlarda beyimlesiwdiń nátiyjeliligi hám túrli qollap-quwatlaw programmalarınıń salıstırmalı nátiyjeleri boyınsha qosımsha empirik izertlewlerge mútájlik saqlanıp qalmaqta.

IZERTLEW METODOLOGIYASI

Izertlew teoriyalıq-analitikalıq baǵdarda alıp barıldı. Onıń metodologiyalıq tiykarın shaxstıń rawajlanıwın sistemalı, sociallıq-psixologiyalıq hám tiflopsixologiyalıq kózqarastan úyreniw quraydı. Bunda kóriw funkciyasınıń buzılıwı menen baylanıslı ózgeshelikler shaxstıń sociallıq ortalıǵı, psixologiyalıq resursları hám bilimlendiriw sharayatları menen óz ara baylanısta qarastırıldı.

Izertlew barısında tómendegi ulıwma ilimiy metodlardan paydalanıldı:

Teoriyalıq analiz. Beyimlesiw, sociallıq integraciya, sensor deprivaciya, kompensaciya hám sociallastırıw túsiniklerine tiyisli ilimiy kózqaraslar analizlendi.

Salıstırmalı analiz. Shet el hám jergilikli ilimpazlardıń izertlewlerinde keltirilgen teoriyalıq jantasıwlar salıstırıldı, olardıń ulıwma hám ózgeshe tárepleri anıqlandı.

Sintez hám ulıwmalastırıw. Túrli ilimiy dereklerdegi maǵlıwmatlar birlestirilip, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń beyimlesiwi hám integraciyasına tásir etiwshi tiykarǵı faktorlar ulıwmalastırıldı.

Sistemalı kózqaras. Beyimlesiw procesi fiziologiyalıq, psixologiyalıq hám sociallıq dárejelerdiń óz ara baylanısı tiykarında qarastırıldı.

Mazmunlıq talqılaw. Ilimiy miynetlerdegi teoriyalıq pikirler sociallıq integraciyanıń ámeliy máseleleri menen baylanıstırılıp talqılandı.

Izertlewdiń teoriyalıq-metodologiyalıq tiykarın I.P. Pavlov, I.M. Sechenov, P.K. Anoxin hám G. Sele sıyaqlı avtorlardıń beyimlesiwge tiyisli kózqarasları, A.A. Nalchadjannıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiw teoriyası, A.G. Litvaktiń tiflopsixologiyalıq jantasıwları, sonday-aq, sociallıq integraciya hám inklyuziv bilimlendiriw boyınsha ilimiy izertlewler quraydı.

Analiz etilgen derekler psixologiya, tiflopsixologiya, korrekciyalıq pedagogika hám inklyuziv bilimlendiriw tarawlarındaǵı ilimiy miynetlerdi, dissertaciyalıq izertlewlerdi hám shet el ilimiy basılımlarındaǵı maqalalardı óz ishine aladı.

Izertlewde arnawlı empirik sorawnama, eksperiment yamasa statistik analiz ótkerilmedi. Sonlıqtan maqalanıń nátiyjeleri jańa empirik dáliller sıpatında emes, al bar bolǵan ilimiy dereklerdi teoriyalıq analizlew hám ulıwmalastırıw nátiyjesinde alınǵan juwmaqlar sıpatında qaraladı.

NÁTIYJELER

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń beyimlesiwiniń teoriyalıq tiykarları

Beyimlesiw túsinigi individti úyreniwdegi tiykarǵı komponentlerden biri bolıp esaplanadı. Evolyuciya procesinde qáliplesken beyimlesiw mexanizmleri organizmniń ózgerip turatuǵın sırtqı ortalıq sharayatlarında jasawına járdem beredi. Biraq insan beyimlesiwin tek biologiyalıq reakciyalar menen sheklewge bolmaydı. Insannıń sociallıq tájiriybesi, psixologiyalıq ózgeshelikleri, qádiriyatları hám jámiyet penen óz ara qatnası da bul processtiń mazmunın belgileydi.

Beyimlesiwdi bir neshe óz ara baylanıslı dárejede qaraw múmkin: fiziologiyalıq, psixologiyalıq hám sociallıq. Fiziologiyalıq beyimlesiw organizmniń sırtqı sharayatlarǵa iykemlesiw mexanizmlerin qamtıydı. Psixologiyalıq beyimlesiw shaxstıń jańa jaǵdaylarǵa emocional hám kognitiv qatnasın, ózin-ózi bahalawın, motivaciyasın hám stresske juwap beriw usılların óz ishine aladı. Sociallıq beyimlesiw bolsa individtiń sociallıq ortalıqqa kiriwi, jámiyetlik normalardı ózlestiriwi hám sociallıq qatnasıqlarǵa qatnasıwı menen baylanıslı.

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslar ushın bul dárejeler bir-biri menen tıǵız baylanısqan. Mısalı, keńislikte oriyentirleniwdegi qıyınshılıqlar shaxstıń óz betinshe háreketleniwin sheklewi múmkin. Bul jaǵday sociallıq iskerlikke qatnasıw imkaniyatlarınıń azayıwına, ózine isenimsizlikke yamasa qáweterleniwge alıp keliwi itimal. Al qolaylı ortalıq, arnawlı oqıtıw, texnikalıq qurallar hám sociallıq qollap-quwatlaw bul qıyınshılıqlardı jeńillestiriwge járdem beredi.

Demek, beyimlesiwdiń nátiyjeliligi kóriw funkciyasınıń buzılıw dárejesi menen birge, shaxstıń individual resursları hám qorshaǵan ortalıqtıń múmkinshiliklerine de baylanıslı.

Sociallıq integraciya hám sociallastırıw procesleri

Sociallıq integraciya — shaxstıń jámiyetlik turmısqa qatnasıwı, sociallıq qatnasıqlarǵa kiriwi hám jámiyettiń tolıq huqıqlı aǵzası sıpatında óz ornın tabıw procesi. Sociallastırıw bolsa individtiń jámiyetlik normalardı, qádiriyatlardı, sociallıq rollardı hám qarım-qatnas usılların ózlestiriwin ańlatadı. Bul eki process bir-biri menen tıǵız baylanıslı bolǵanı menen, olardıń mazmunı tolıq birdey emes.

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyası bilimlendiriw, kásiplik iskerlik, mádeniy turmıs, shańaraq qatnasıqları hám jámiyetlik baslamalarǵa qatnasıw sıyaqlı baǵdarlarda kórinedi. Integraciyanıń tabıslı bolıwı ushın tek fizikalıq ortalıqqa kiriw múmkinshiligi emes, al shaxstıń sociallıq qatnasıqlarǵa haqıyqıy qatnasıwı, óz pikirin bildiriwi hám sheshim qabıl etiw proceslerine qatnasıwı da áhmiyetli.

S. Hegarty, K. Pocklington hám D. Lucas usınǵan fizikalıq, sociallıq hám funkcional integraciya dárejeleri bul processti kompleksli bahalawǵa múmkinshilik beredi [7]. Fizikalıq integraciya ortalıqtıń qoljetimliligi menen baylanıslı bolsa, sociallıq integraciya basqalar menen qatnasıqlardı, funkcional integraciya bolsa bilimlendiriw hám kúndelikli iskerlikke tolıq qatnasıwdı qamtıydı.

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń jámiyetke integraciyalasıwında arnawlı texnologiyalar, qoljetimli informaciya, oqıw materiallarınıń sáykeslestiriliwi hám qozǵalıw ortalıǵınıń qáwipsizligi úlken áhmiyetke iye. Bular shaxstıń óz betinshe iskerlik etiwine hám basqalardan ǵárezliligin azaytıwǵa járdem beredi.

Beyimlesiwge tásir etiwshi ishki hám sırtqı faktorlar

Teoriyalıq analiz kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń beyimlesiwi bir ǵana faktor menen belgilenbeytuǵının kórsetedi. Bul process ishki hám sırtqı faktorlar kompleksine baylanıslı.

Ishki faktorlarǵa shaxstıń motivaciyası, ózin-ózi bahalawı, emocional intellekti, erk sıpatları, óz betinshe sheshim qabıl etiw qábileti hám kompensatorlıq kónlikpeleri kiredi. Bul qásiyetler shaxstıń qıyınshılıqlarǵa qatnasın, jańa sharayatlarǵa beyimlesiw strategiyasın hám sociallıq iskerlikke qatnasıw belsendiligin belgilewde áhmiyetli.

Sırtqı faktorlarǵa shańaraqtaǵı qatnasıqlar, pedagogikalıq ortalıq, sociallıq xızmetler, jámiyettegi stereotipler, kommunikaciya imkaniyatları, jumısqa ornalasıw sharayatları hám fizikalıq ortalıqtıń qoljetimliligi kiredi.

Mısalı, shaxs óz qábiletlerine isense de, oqıw materialları qoljetimsiz bolsa yamasa jumıs ornında qolaylı sharayatlar jaratılmasa, onıń sociallıq iskerligi shekleniwi múmkin. Kerisinshe, qolaylı sociallıq ortalıq, qollap-quwatlawshı qatnas hám kompensatorlıq texnologiyalar shaxstıń óz imkaniyatların tolıq paydalanıwına járdem beredi.

Demek, sociallıq integraciyanı jetilistiriwde shaxstıń individual resursların rawajlandırıw menen birge, sociallıq ortalıqtaǵı tosıqlardı saplastırıw da tiykarǵı wazıypalardan biri bolıp esaplanadı.

Sensor deprivaciya hám kompensaciya mexanizmleri

Kóriw funkciyasınıń buzılıwı qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı vizual maǵlıwmatlardı qabıl etiwdi sheklewi múmkin. Bul jaǵday keńislikte oriyentirleniw, vizual belgilerdi tanıw hám informaciyanı tez qabıl etiw sıyaqlı iskerliklerge tásir etedi. Biraq kóriw funkciyasınıń buzılıwı basqa sezim aǵzalarınıń avtomat túrde kúshleniwine alıp keledi dep ulıwmalastırıw durıs emes. Kompensaciya shaxstıń tálimi, tájiriybesi hám arnawlı kónlikpelerdi iyelewi arqalı rawajlanıwı múmkin.

Kompensaciya mexanizmleri saqlanǵan sezim aǵzalarınan, esitiw, tiyip seziniw, sóylew hám keńislik haqqındaǵı maǵlıwmatlardı analizlewden nátiyjeli paydalanıwdı qamtıydı. Braille jazıwı, arnawlı kompyuter programmaları, ekran

oqıǵıshlar, audio maǵlıwmatlar hám orientaciya-qozǵalıw kónlikpeleri kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń óz betinshe iskerligin qollap-quwatlaydı.

Sensorlıq sheklewler sociallıq tájiriybeni ózlestiriwge de tásir etiwi múmkin. Sonlıqtan balalarǵa hám úlken jastaǵı adamlarga qorshaǵan ortalıq haqqındaǵı maǵlıwmatlardı qoljetimli usıllar menen jetkeriw, sociallıq qatnasıqlarǵa qatnasıw imkaniyatların jaratıw hám kompensatorlıq kónlikpelerdi izbe-iz rawajlandırıw zárúr.

Sociallıq izolyaciya, stereotipler hám kommunikativ tosıqlar

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq beyimlesiwine keri tásir etetuǵın faktorlar arasında sociallıq izolyaciya, stereotipler hám kommunikativ tosıqlar ayrıqsha orın tutadı.

Sociallıq izolyaciya shaxstıń jámiyetlik qatnasıqlardan shetlep qalıwı, sociallıq iskerlikke qatnasıw imkaniyatlarınıń azayıwı yamasa basqalar menen turaqlı baylanıs ornatıwda qıyınshılıqlarǵa ushırawı menen baylanıslı. Bunday jaǵdaylar fizikalıq ortalıqtıń qolaysızlıǵı, informaciyanıń qoljetimsizligi, transport máseleleri yamasa jámiyettegi nadurıs stereotipler sebepli júzege keliwi múmkin.

Stereotipler kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń qábiletleri haqqındaǵı aldın ala qáliplesken, hárdayım da haqıyqatqa sáykes kele bermeytuǵın pikirlerdi ańlatadı. Mısalı, olardıń óz betinshe oqıwı, jumıs islewi, qarar qabıl etiwi yamasa sociallıq turmısqa belsene qatnasıwı múmkin emes degen pikirler shaxstıń real múmkinshiliklerin sheklewi múmkin.

Kommunikativ tosıqlar informaciyanıń qoljetimsiz formatta beriliwi, qarım-qatnas waqtında shaxstıń mútájliklerin esapqa almaw hám jámiyet aǵzalarınıń kóriw imkaniyatı sheklengen adamlar menen qatnas jasaw tájiriybesiniń jetispewshiligi menen baylanıslı bolıwı múmkin.

Bul mashqalalardı azaytıw ushın jámiyette tolerantlıq mádeniyatın rawajlandırıw, inkluziv kommunikaciya usılların úyretiw, qoljetimli informaciyalıq ortalıq jaratıw hám kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń jámiyetlik iskerlikke qatnasıwın qollap-quwatlaw zárúr.

Psixologiyalıq qollap-quwatlaw hám emocional intellekt

Psixologiyalıq qollap-quwatlaw kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń ózin-ózi bahalawın, emocional teńsalmaqlılıǵın hám sociallıq qatnasıqların rawajlandırıwda áhmiyetli. Bunda psixologiyalıq járdem tek qıyınshılıqlardı jeńiwge emes, al shaxstıń potencialın ashıwǵa, óz betinshe sheshim qabıl etiwine hám jámiyetlik turmısqa belsene qatnasıwına baǵdarlanıwı kerek.

G.I. Sattarovanıń izertlewleri emocional-jigerlilik sıpatların rawajlandırıwdıń áhmiyetin kórsetedi [2]. Ózin-ózi basqarıw, maqsetke umtılıw, qıyınshılıqlardı jeńiw hám óz háreketlerine juwapkershilik penen qaraw beyimlesiw procesin qollap-quwatlaytuǵın psixologiyalıq resurslar bolıp esaplanadı.

M.J. Xudoyberganovanıń izertlewleri emocional intellekt, emociyalardı túsiniw hám basqarıw, sonday-aq empatiya máselelerine itibar qaratadı [3]. Bul

qábiletler sociallıq qatnasıqlarda basqa adamlardıń sezimlerin túsiniwge, óz sezimlerin sáykes túrde bildiriwge hám kelispewshiliklerdi konstruktiv jol menen sheshiwge járdem beredi.

Psixologiyalıq qollap-quwatlaw individual keńes beriw, toparlıq jumıslar, mentorlıq, qatarlaslar qollap-quwatlawı hám shańaraq penen birgeliktegi iskerlik túrinde shólkemlestiriliwi múmkin. Bunday jumıslarda shaxstıń jeke mútájlikleri, jası, tájiriybesi hám sociallıq sharayatları esapqa alınǵanı maqul.

Inklyuziv bilimlendiriw hám kásiplik integraciya

Inklyuziv bilimlendiriw kóriw imkaniyatı sheklengen balalardıń teńlesleri menen birge bilim alıwı, sociallıq tájiriybe toplawı hám óz qábiletlerin rawajlandırıwı ushın qolaylı sharayat jaratıwdı názerde tutadı. Bunda oqıw materiallarınıń qoljetimliligi, pedagoglardıń arnawlı tayarlıǵı, oqıw ortalıǵınıń qáwipsizligi hám individual qollap-quwatlaw áhmiyetli.

Integraciya procesinde tek bir mektepte oqıw emes, al balanıń sabaqlarǵa, jámáátlik iskerlikke hám sociallıq qatnasıqlarǵa haqıyqıy qatnasıwı tiykarǵı kórsetkish bolıwı kerek. Oqıtıw usılların sáykeslestiriw, Braille jazıwı, audio materiallar hám arnawlı texnologiyalardan paydalanıw bilim alıw imkaniyatların keńeytedi.

Kásiplik integraciya da sociallıq beyimlesiwdiń áhmiyetli baǵdarı bolıp esaplanadı. Kásiplik tayarlıq, jumıs orınlarınıń qoljetimliligi, jumıs beriwshilerdiń túsinigi hám qollap-quwatlawshı siyasat kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń ekonomikalıq óz betinsheligin hám jámiyetlik belsendiligin arttırıwǵa járdem beredi.

K. Scheel qarastırǵan mektepten jumısqa ótiw máselesi [10] hám M. Winserdiń psixologiyalıq beyimlesiwge tiyisli kózqarasları [11] sociallıq integraciyanıń úzliksiz process ekenligin kórsetedi. Sonlıqtan qollap-quwatlaw tek balalıq dáwir menen sheklenbey, jas óspirimlik, jaslıq hám úlkenlik dáwirlerinde de dawam etiwi kerek.

Sociallıq integraciyanıń kompleksli ólshemleri

Teoriyalıq analiz tiykarında kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasın bir neshe óz ara baylanıslı ólshem boyınsha qaraw múmkin.

Birinshi ólshem — fizikalıq hám informaciyalıq qoljetimlilik. Bul shaxstıń bilimlendiriw, transport, mádeniy hám sociallıq xızmetlerge kiriw imkaniyatların qamtıydı.

Ekinshi ólshem — psixologiyalıq beyimlesiw. Bul ózin-ózi bahalaw, emocional teńsalmaqlılıq, motivaciya, óz betinshelik hám qıyınshılıqlarǵa juwap beriw kónlikpeleri menen baylanıslı.

Úshinshi ólshem — sociallıq qatnasıqlar. Bul shańaraq, qatarlaslar, pedagoglar, miynet jámááti hám basqa sociallıq toparlar menen nátiyjeli qarım-qatnas ornatıwdı qamtıydı.

Tórtinshi ólshem — bilimlendiriw hám kásiplik iskerlikke qatnasıw. Bul bilim alıw, kásip iyelewi, jumısqa ornalasıw hám kásiplik rawajlanıw imkaniyatların óz ishine aladı.

Besinshi ólshem — jámiyetlik belsendilik hám óz betinshelik. Bul shaxstıń qarar qabıl etiwge qatnasıwı, óz huqıqların ámelge asırıwı hám jámiyetlik turmısta óz ornın tabıwı menen belgilenedi.

Bul ólshemler teoriyalıq modeldiń quramlıq bólimleri bolıp esaplanadı. Olardıń ámeliy qollanılıwı ushın arnawlı diagnostikalıq kórsetkishlerdi islep shıǵıw hám empirik izertlewler arqalı tekseriw talap etiledi.

MUHOKAMA

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi boyınsha teoriyalıq analiz bul mashqalanıń zamanagóy tiflopsixologiya hám korrekciyalıq pedagogikanıń quramalı hám áhmiyetli máselelerініń biri ekenligin kórsetedi. Beyimlesiwdi tek fiziologiyalıq sheklewler menen túsindiriw jetkiliksiz, sebebi shaxstıń sociallıq ortalıǵı, emocional jaǵdayı, tálim imkaniyatları hám sociallıq qatnasıqları da onıń jámiyetke integraciyalasıwına tásir etedi.

A.A. Nalchadjannıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwge tiyisli kózqarasları [1] beyimlesiwdi shaxs penen sociallıq ortalıq arasındaǵı óz ara tásir processi sıpatında qarawǵa tiykar beredi. Bul jantasıw kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń qıyınshılıqların tek individual mashqala sıpatında emes, al sociallıq ortalıqtaǵı tosıqlar menen birgelikte analizlewdi talap etedi.

S. Hegarty, K. Pocklington hám D. Lucas tárepinen qarastırılǵan fizikalıq, sociallıq hám funkcional integraciya dárejeleri [7] jámiyetke qosılıw procesin kompleksli bahalawǵa múmkinshilik beredi. Bul model tiykarında fizikalıq qoljetimlilik penen birge, shaxstıń sociallıq qatnasıqlarǵa qatnasıwı hám óz imkaniyatların ámelge asırıwı da esapqa alınadı.

V. Bishoptiń pedagogikalıq qollap-quwatlawǵa tiyisli kózqarasları [9] inklyuziv bilimlendiriwde arnawlı tayarlıq hám qolaylı ortalıqtıń áhmiyetin kórsetedi. Bul jaǵday kóriw imkaniyatı sheklengen oqıwshılardıń bilim alıwına tek individual qábiletler emes, al oqıtıw usılları, materiallardıń qoljetimliligi hám pedagogikalıq qatnas ta tásir etetuǵının bildiredi.

Jergilikli izertlewlerde emocional-jigerlilik sıpatları hám emocional intellektti rawajlandırıwǵa itibar qaratılıwı [2; 3] sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwdiń ishki faktorların túsiniw ushın áhmiyetli. Ózin-ózi basqarıw, emociyalardı túsiniw, stressli jaǵdaylarda sáykes háreket etiw hám óz qábiletlerine iseniw sociallıq qatnasıqlardı qáliplestiriwde járdemshi resurslar bolıp esaplanadı.

Sonıń menen birge, ishki psixologiyalıq resurslardı rawajlandırıw sırtqı ortalıqtaǵı tosıqlardı saplastırıwdıń ornın baspaydı. Shaxstıń motivaciyası joqarı bolǵanı menen, informaciya qoljetimsiz bolsa, transport ortalıǵı qolaysız bolsa yamasa jumısqa ornalasıwda diskriminaciyalıq qatnaslar ushırasa, sociallıq inte-

graciya qıyınlasıwı múmkin. Sonlıqtan individual qollap-quwatlaw hám sociallıq ortalıqtı beyimlestiriw bir-birin tolıqtırıwı kerek.

Teoriyalıq analiz nátiyjeleri sociallıq integraciyanıń birden-bir kórsetkishi sıpatında shaxstıń fizikalıq ortalıqqa kiriw imkaniyatın alıw jetkiliksiz ekenligin kórsetedi. Integraciyanı bahalawda shaxstıń sociallıq qatnasıqlarǵa qatnasıwı, óz betinshe qarar qabıl etiwi, bilim alıwı, kásiplik iskerligi hám jámiyetlik turmıstaǵı belsendiligi de esapqa alınǵanı maqul.

Usı tiykarǵı pikirlerden kelip shıǵıp, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasın jetilistiriw ushın tómendegi baǵdarlar áhmiyetli dep esaplanadı: individual psixologiyalıq járdemdi rawajlandırıw; inklyuziv bilimlendiriwdiń qoljetimliligin arttırıw; mentorlıq hám qatarlaslar qollap-quwatlawın shólkemlestiriw; kásiplik tayarlıq hám jumısqa ornalasıw imkaniyatların keńeytiw; jámiyettegi stereotiplerdi azaytıw; sociallıq hám informaciyalıq ortalıqtı qoljetimli etiw.

Maqalanıń teoriyalıq-tallawshı xarakterde ekenligi de esapqa alınǵanı maqul. Bul jumısta arnawlı empirik sorawnama, eksperiment yamasa statistik tekseriw ótkerilmegen. Sonlıqtan usınılǵan integraciya ólshemleri hám teoriyalıq modeldiń ámeliy nátiyjeliligi keleshektegi empirik izertlewler arqalı tastıyıqlanıwı kerek.

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasın jetilistiriw boyınsha ámeliy usınıslar

Teoriyalıq analiz tiykarında tómendegi ámeliy baǵdarlar usınıladı.

Birinshiden, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslar ushın individual psixologiyalıq qollap-quwatlaw programmaların islep shıǵıw zárúr. Bul programmalar shaxstıń jeke mútájliklerin, emocional jaǵdayın, ózin-ózi bahalawın hám sociallıq beyimlesiw qıyınshılıqların esapqa alıwı kerek.

Ekinshiden, inklyuziv bilimlendiriw sharayatında pedagog kadrlardı arnawlı tayarlaw kerek. Pedagoglar kóriw imkaniyatı sheklengen oqıwshılar menen islew usılların, qoljetimli oqıw materialların paydalanıwdı hám individual qollap-quwatlawdı shólkemlestiriwdi biliwi tiyis.

Úshinshiden, mentorlıq hám qatarlaslar qollap-quwatlawı sistemasın rawajlandırıw kerek. Bul shaxslardıń jańa sociallıq ortalıqqa kiriwin jeńillestirip, qarım-qatnas kónlikpelerin rawajlandırıwǵa hám sociallıq izolyaciyanı azaytıwǵa járdem beredi.

Tórtinshiden, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń kásiplik tayarlıǵı hám miynet bazarına integraciyalasıwı boyınsha arnawlı programmalar jaratıw zárúr. Bunda kásiplik baǵdarlaw, jumıs ornın beyimlestiriw, arnawlı texnologiyalardan paydalanıw hám jumıs beriwshiler menen birgeliktegi iskerlik áhmiyetli.

Besinshiden, jámiyette kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń qábiletleri hám huqıqları haqqında maǵlıwmatlandırıw jumısların kúsheytiw kerek. Bul stereotiplerdi azaytıwǵa, tolerantlıq mádeniyatın rawajlandırıwǵa hám sociallıq qatnasıqlardı jaqsılawǵa járdem beredi.

Altınshıdan, fizikalıq hám informaciyalıq ortalıqtıń qoljetimliligin arttırıw kerek. Jámiyetlik imaratlar, transport, bilimlendiriw resursları hám cifrlı xızmetler kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń mútájliklerine sáykes shólkemlestiriliwi tiyis.

Jetinshiden, sociallıq integraciyanı bahalaw ushın anıq kórsetkishler sisteması islep shıǵılıwı kerek. Bul sistemada bilim alıw, kásiplik iskerlik, sociallıq qatnasıqlar, óz betinshelik, psixologiyalıq salamatlıq hám jámiyetlik belsendilik sıyaqlı ólshemler esapqa alınǵanı maqul.

JUWMAQ

Kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi hám integraciyası kóp qırlı, dinamikalıq hám kompleksli process bolıp esaplanadı. Onıń nátiyjeliligi tek kóriw funkciyasınıń buzılıw dárejesine emes, al shaxstıń psixologiyalıq resurslarına, sociallıq ortalıǵına, bilimlendiriw sharayatlarına hám qollap-quwatlaw imkaniyatlarına da baylanıslı.

Teoriyalıq analiz beyimlesiwdi fiziologiyalıq, psixologiyalıq hám sociallıq dárejelerdiń óz ara baylanısı tiykarında qaraw zárúrligin kórsetti. Bul dárejeler bir-birin tolıqtıradı hám shaxstıń jámiyetlik turmısqa qatnasıwına kompleksli tásir etedi.

Kóriw funkciyasınıń buzılıwı menen baylanıslı qıyınshılıqlar sociallıq izolyaciya, stereotipler, kommunikativ tosıqlar hám informaciyanıń qoljetimsizligi menen kúsheyiwi múmkin. Sonlıqtan sociallıq integraciyanı jetilistiriwde tek shaxstıń individual kónlikpelerin rawajlandırıw emes, al sociallıq ortalıqtıń qolaylılıǵın hám jámiyettiń qollap-quwatlawın támiyinlew de zárúr.

Psixologiyalıq járdemniń tiykarǵı maqseti kemshiliklerdi toltırıw menen sheklenbey, shaxstıń potencialın ashıw, ózin-ózi basqarıwın rawajlandırıw, óz betinshe qarar qabıl etiwin qollap-quwatlaw hám erkin turmısqa tayarlawdan ibarat bolıwı kerek. Emocional intellekt, motivaciya, ózin-ózi bahalaw hám erk sıpatların rawajlandırıw sociallıq beyimlesiwdiń áhmiyetli ishki resursları bolıp esaplanadı.

Inklyuziv bilimlendiriw, mentorlıq, qatarlaslar qollap-quwatlawı, kásiplik tayarlıq hám jumısqa ornalasıw imkaniyatların keńeytiw kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq integraciyasın jaqsılawǵa járdem beredi. Bunda pedagoglar, psixologlar, shańaraq, sociallıq xızmetler hám jámiyetlik shólkemler arasındaǵı birgeliktegi iskerlik áhmiyetli orın tutadı.

Izertlewdiń teoriyalıq áhmiyeti kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń sociallıq-psixologiyalıq beyimlesiwi haqqındaǵı ilimiy kózqaraslardı sistemalastırıw hám sociallıq integraciyanı kompleksli bahalawdıń tiykarǵı ólshemlerin ulıwmalastırıw menen belgilenedi. Usınılǵan juwmaqlar hám metodologiyalıq jantasıwlar keleshekte empirik izertlewler ótkeriw, diagnostikalıq kórsetkishlerdi islep shıǵıw hám ámeliy qollap-quwatlaw programmaların jetilistiriw ushın tiykar bolıp xızmet etiwi múmkin.

Izertlewdiń tiykarǵı sheklewi — onıń teoriyalıq-tallawshı xarakterde ekenligi hám juwmaqlardıń arnawlı empirik maǵlıwmatlar menen tastıyıqlanbaǵanlıǵı. Keleshekte kóriw imkaniyatı sheklengen túrli jas toparları arasında izertlewler ótkeriw, sociallıq beyimlesiw kórsetkishlerin salıstırıw hám psixologiyalıq qollap-quwatlaw programmalarınıń nátiyjeliligin bahalaw maqsetke muwapıq.

Ulıwma alǵanda, kóriw imkaniyatı sheklengen shaxslardıń tabıslı sociallıq integraciyası shaxstıń individual imkaniyatların rawajlandırıw, qolaylı sociallıq ortalıq jaratıw hám jámiyette teń huqıqlılıq principlerin ámelge asırıw menen tıǵız baylanıslı. Usı baǵdarlardaǵı izbe-iz jumıslar olardıń jámiyetlik turmısta belsendi qatnasıwına, óz betinshe iskerligin arttırıwǵa hám ómir sapasın jaqsılawǵa xızmet etedi.

Paydalanílǵan ádebiyatlar:

1. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности: формы, механизмы и стратегии. — Ереван, 2018. — 264 с.
2. Саттарова Г. И. Диссертация: майиплиги бўлган ёш ўсмирларда эмоционал-жигерлилик сифатларини шакллантиришнинг системали модели. — Тошкент, 2020.
3. Худойберганова М. Ж. Ҳар қийли ёшдаги кўзи ожиз кўрувчиларда эмоционал интеллект қалиплашишининг психологик хусусиятлари: 19.00.06 — ёш ва педагогик психология, ривожланиш психологияси ихтисослиги бўйича диссертация. — Тошкент.
4. Литвак А. Г. Тифлопсихология: учебник для студентов дефектологических факультетов. — М.: ВЛАДОС, 2019. — 350 с.
5. Григорьева Л. П. Психофизиологические основы зрительного восприятия у детей с нарушениями зрения. — М., 2017. — 156 с.
6. Никифоров Г. С. Психология здоровья: учебник для вузов. — СПб.: Питер, 2018. — 607 с.
7. Hegarty S., Pocklington K., Lucas D. Educating Pupils with Special Needs in the Ordinary School. — Windsor: NFER-Nelson, 1981. — 256 p.
8. Booth T., Potts P. Integrating Special Education. — Oxford: Basil Blackwell, 1983. — 235 p.
9. Bishop V. Identifying the Components of Successful Mainstreaming // Journal of Visual Impairment & Blindness. — 1986. — Vol. 80. — No. 8. — P. 939–942.
10. Scheel K. Transition from School to Work for Disabled Youth. — Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1986. — 178 p.
11. Winser M. A. Psychological Adjustment to Visual Impairment in Adulthood. — New York: Springer, 1993. — 234 p.